

bizonyos sorrendi csere. A „kép-gondolat” művészi eszmény, elméleti úton megteremtett teória marad, kevésbé érződik a *Hanyatt*ban a kényszerítő élmény, az átéltségből fakadó megkérdőjelezhetetlen hitelesség. Problémafelvetése, megnevezései intellektuálisak, mindenben ilyen meghatározottságot lát.

Új kötetében Dobai az *Egy arc módosulásaiban* megkezdett úton halad tovább. A *Hanyatt* fő szólama a keresés, a küzdés, a volt és a van összebékítésének szándéka. Eszközei és kifejezőmódja változatlanok, s ez arra utal, hogy az elért eredmények megtartó továbbvitelére törekedett. Tudja, hogy a „megszólalás kockázat”, épp ezért kellene meggondolnia, helyes-e néha úgy beszélni, „mintha előlről és először kellene kezdeni”, meg azt is, szerves kötőanyagok-e a versekben a spanyol, angol, német kifejezések. A rokonszenves küzdés tehertételei ezek. (*Magvető.*)

LACZKÓ ANDRÁS

Perjés Géza: Mohács

Perjés Géza *Mohácsának* dicséretét megírta már az ÉS-ben Zöldi László, s okos elemzésében szépen méltatta a szerző történetírói magatartását is; főleg Perjés lovas- és szakszerű „toleranciáját” a „Nemeskürty-jelenség” iránt. Azt is észrevette s kellőképpen hangsúlyozta, hogy ebben a könyvében Perjés már rég nem Nemeskürty *Ez történt Mohács után*jával vitatkozik, hanem Szakály Ferenc Mohácsával. „Két, továbbgondolásra serkentő föltevés feszül tehát egymásnak — írja —: a *lopakodva hódítás* szakályi és a *szulejmáni ajánlat* perjesi elmélete.” És abban is igaza lehet, hogy a kétféle elmélet „korántsem kibékíthetetlen”; ellenkezőleg, logikus folytatása egymásnak, hiszen a lopakodva hódítás taktikáját ésszerűen követhette a szulejmáni „béke”-politika. De hogy milyen volt a török „béke”, arról se Szakály, se Perjés nem szól. Ám hagyjuk egyelőre ezt a kérdést függőben, s nézzük inkább, milyen volt a török háború. A török hadviselés tüzetes földerítése és leírása ugyanis Perjés új könyvének úgylehet legizgalmasabb része, nagy újdonsága, s (a szulejmáni béke-ajánlattól teljesen függetlenül) maradandó nagy értéke.

Tudtuk persze eddig is, hogy a török hadsereg nem holmi barbár horda volt, jól ismertük szervezési elveit, és nem voltak egészen megbízhatatlanok a számszerű becslések sem a Mohács alá fölvonuló haderőről. Épp ezekkel a régibb s új vizsgálatokkal összehasonlítva derül ki azonban Perjés modern kvantitatív módszerének óriási fölénye. Ritka kivételként történezeink között, Perjés ugyanis nemcsak ahhoz ért, miként kell megszerezni s feldolgozni számszerű adatokat, hanem ahhoz is — s ez már a történetírás művészete —, hogyan kell hasznosítani. Így azután szó szerint megelevenedik a Mohácshoz fölvonuló 150 ezres hadsereg; látjuk, amint áthömpölyög három nap és három éjszaka az Eszéknél épült 3,5—4 méter széles hídon. Hogyan éri ezt el Perjés? Kiindulva ebből az ismert adatból, „számolva továbbá azzal, hogy naponta legalább négy órát vett igénybe a híd karbantartása — horgonyok, kötelek meghúzása, megrongálódott pallók kicserélése stb. —, akkor az átvonulás 60 óráig tartott. Óránként 4,5—5 km-t számítva, a menetoszlop teljes hossza 270—300 km lehetett. Mi fért el egy ilyen hosszúságú menetoszlopban?” S Perjés most bravúros becslésekkel rekonstruálja, mi fért el: mennyi lovas, mennyi és milyen tüzérség, mennyi gyalogos; s mennyi szekér, hány teve a lőszer, az élelem, a takarmány szállítására. Mindig a biztos részletekből, adott és jólismert elemekből indul ki — például a korabeli török tüzérség megosztásából és műszaki adataiból, a tevék teherbírásából, a szükséges élelem és takarmány mennyiségéből stb. —, s aztán menetoszlop-kilométereket, elvonulási időket, elszállítandó terhet számolja megkapja a

forrásokból ismert adatot: „Végeredményben tehát, a csapatra kerekén 130, a vonatra 170—230 kilométert számítva, az egész hadsereg oszlopának hossza 300—330 kilométer lehetett, ami 60—70 óra menetidőnek felel meg, tehát nagyjából annyinak, amennyi az átkeléshez kellett.” Az ismert adat étellel telítődött, pontosan ismerjük most már a sereget janicsároktól tevékig. S el tudjuk képzelni, mit jelentett egy ilyen több méter széles, 300 kilométer hosszú falánk óriáskígyó vonulása. Azaz de-hogy, inkább el sem tudjuk képzelni, amíg Perjés, újabb kvantitatív bravúrral meg nem mutatja, mit falt fel s hogyan halmozta fel a felfaláshoz szükséges mennyiséget egy ilyen seregszörnyeteg. A kor mezőgazdasági termelése ugyanis sehol sem tette lehetővé egy ekkora had helyi ellátását; előre megszervezett s jól feltöltött raktárak nélkül legfeljebb 40—45 ezres létszámú seregeket lehetett mozgatni, s azt is csak nagy nehézségek árán; a korabeli zsoldoscsapatok dúlásai és fosztogatásai részben éppen ellátási hiányosságokkal magyarázhatók. Perjés a török seregek sikereinek titkát a nagy létszámfölényt lehetővé tevő kiváló hadtápszervezésben találja meg. Ehhez azonban állandó raktárak kellettek és utak; szárazföldi és vízi utak a raktárak feltöltésére és persze a sereg vonulására. A vízi szállítás nagy előnye miatt döntő szerep jutott a hadiflottának; úgyannyira, hogy a kiváló vízi utak, például a Fekete-tenger, a Földközi-tenger vagy a Duna, eleve meghatározták a török hadműveletek globális irányát, legalábbis amióta a török birodalom Bizánc ellenében majd örökében tengeri hatalommá növekedett. Elsősorban ezért volt sorsdöntő Nándorfehérvár elfoglalása: megnyitotta a Dunát a magyarországi hadműveletek nagy hadtápvonalául. És ezért esik oly súlyosan latba a magyar naszádosok gyors hanyatlása a Jagellók alatt. De a töröknek is ezért *kellett* végül is elfoglalnia Budát — holott „hatósugarán” kívül esett s tulajdonképpen eleve védhetetlen volt a török számára. Hadászatiilag jóformán csak „véletlenül” múlt, hogy közel másfél évszázadig megtarthatta: nem tudtak — vagy nem akartak? — az év kellő szakaszában kellő számú hadsereggel ostromára indulni a Habsburgok. De álljunk meg itt, mert két új kardinális tényező lép be a modellbe: a „hatósugár” és a „Habsburgok”.

A Habsburgokkal persze nem Perjés modellje számol először, de még a náluk modernebb hatósugárral sem. Utóbbi fogalom is gyakran szerepel az újabb külföldi s honi irodalomban, amint Perjés lelkiismeretesen idézi is. Ámde a hatósugár fogalma csakis az ő hadtápileg megalapozott dinamikus modelljében válik kézzelfogható realitássá; csakis a meghatározott utakon szinte periodikusan fel- és visszavonuló seregekígyó mozgásának és természetének ismeretében van értelme egyáltalában hatósugárról beszélni, e nélkül misztikus hadtörténeszi szórágásnak tűnik az egész. Ezt az óriási, kielégíthetetlen seregekígyót kell látni, ahogyan tekereg hol Perzsia, hol Egyiptom, hol a Balkánon át Magyarország — vagy Ausztria? — felé ahhoz, hogy megérthessük manőverezésének magaszabta határait, mert ez a periodikusan nekilendülő és visszaáramló kígyó nemcsak falt és pusztított útjában, nemcsak hadsereg volt a szó köznapi értelmében, hanem össze is tartotta a roppant heterogén birodalmat, értelmet lehelte képtelen létébe, képletesen akár azt is mondhatjuk, hogy maga volt a birodalom. Mert ez a néhány évenként törvényszerűen és mindig ugyanúgy megismétlődő ki- és visszaáramlás, ez a hatalmas lüktetés mozgott és irányított a roppant országban úgyszólván mindent, a kereskedelemtől — az igazi nagy üzlet a hadak felszerelése és ellátása volt — a dervisek örült hadi imájáig mindent. A szultántól az utolsó tevehajcsárig végeredményben mindenkinek az életét ezek a roppant vonulások irányították. Semmit meg nem érthetünk a török birodalomból, ha nem vesszük figyelembe ennek az óriási seregekígyónak a belső autochton dinamikáját. És Perjésig ezt még csak észre sem igen vette senki. Perjés modellje érteti meg először, hogy ezekre a szervezett nagy hadjáratokra és nem a „hódításokra” épül fel a birodalom egész gazdasága; a hadjáratok nagy kalandja képviseli a szellemi mozgósító erőt, s nem a köréje font szövőrágos vallási ideológia; ez a nagy ritmus teremt értelmet s otthont a janicsárok és szpáhik kietlen hazátlanságában. Szulejmán nagysága éppen az, hogy fölismerte — vagy tanácsosai fölismertették vele —, hogy meddig nyújtózkodhat a roppant seregekígyó önmaga — s így a

birodalom — létének veszélyeztetése nélkül. Nándorfehérvárat valósággal elibe tett táplálékként falta fel, de Budával már óvatoskodott és szinte csak kényszerből kapta be, nehogy a vetélytárs kaparintsa meg. Tulajdonképpen talán ez lehet az annyi vitát kiváltó „szulejmáni ajánlat” lényege, talán. De lássuk előbb a vetélytársat, a Habsburgokat.

A Habsburgok esetében a Perjés-modell lényegesen kevesebbet magyaráz meg, mint a török birodalmában. De nem azért, mert Perjés lényegében Karl Brandi régi V. Károly-képéhez ragaszkodik; a derekasan nekilendült modern habsburgológia sem kínál semmivel sem többet, illetve jobbat. Kivált nem értjük a Habsburgokat a dinasztia nagy formatív periódusában, amikor még nem váltak szét „spanyolokra” és „osztrákokra”, s amikor hatalmas heterogén birodalmukat éppen úgy a hadakozás stabilizálta, akár a török szultánokét. Hüllőhasonlatunknál maradván, a Habsburgsereget azonban nem óriáskigyóhoz, hanem valamiféle óriás teknőshöz hasonlíthatnánk: hatalmas páncéljával meglehetősen lassan mászkált, és inkább védtelen területeken szeretett pusztítani puszta súlyával. Talán a vén Tiziano értett meg legtöbbet ezekből a dinasztiaalapító tizenhatodik századi Habsburgokból V. Károlyában: egy egyáltalában nem katonás császár ül talpig páncélban, szép harcias lován és tétova mozdulattal szegezi lándzsáját és tekintetét valahová, ahol majd küzdenie kell valamiért, amiről úgy lehet azt sem tudja, hogy micsoda, de azt tudja, hogy ez a harc a dinasztia létérdeke, s ennyi elég. Valahogyan öncélúvá válik ebben az alakban a feszült harci készség; és éppen ez az öncélúsodott harci készség az, ami végül is összetartó erőt és létértelmet teremtett a heterogén birodalomban. Habsburgok és török, valósággal egymásnak teremtődtek; ha csak az egyik lett volna meg, szinte ki kellett volna találni hozzá a másikat. Meg volt azonban hál’ istennek mind a kettő, s a magyarok tragédiája „csupán” annyi, hogy közibjük kerültek. És ez a „szulejmáni ajánlat” másik oldala, hisz nagyon jól látja Perjés, hogy nem Magyarország volt a töröknek igazán fontos, hanem a Habsburgok. Hozzájuk akart férközni a Duna segítségével, de hát hazánkön át vezetett az út. Hogyan, gondolná az ember, hát mégsem látta Szulejmán, hogy a birodalom „hatósugara” Magyarországon túlra nem terjed? Vagy lehet, hogy a török hadvezetés mégsem volt annyira „racionális”, mint a Perjés-modell föltételezi, s a „hatósugar” éppen a nagy hadseregkigyó próbálkozásából és sikertelenségeiből leszűrt hadtörténet-sz fogalom csupán? Akárhogy is van, ahhoz, hogy a Habsburg birodalomhoz férközhessek, a töröknek keresztül kellett vonuljon — mégpedig teljes hadi készséggel és a lehető leggyorsabban — Magyarországon. Logikus tehát, hogy vagy leverte az országot, vagy — szabad átvonulást követelt. És az is roppant logikus, hogy Ferdinánd a Habsburgok nevében jóelőre tiltakozott minden efféle követelés ellen, sőt fenyegetésekkel sem fukarkodott arra az esetre, ha netán Lajos király szorult helyzetében elfogadna egy ilyen szabad átvonulásra vonatkozó szulejmáni ajánlatot. Mindebből logikusan következik, hogy egy ilyen ajánlat csakugyan létezhetett, még ha eddig nem is sikerült közvetlen bizonyítékára bukkanni. De létezett-e csakugyan? A kérdés, épp a Perjés-modell szempontjából, végeredményben lényegtelen. A lényeg ugyanis az, hogy miféle békét kínált volna, miféle békét kínálhatott volna a szabad átvonulás fejében egy ilyen, eleve hadjáratokra fölépülő birodalom, mint a Szulejmáné, amely Magyarországon keresztül predestinált ellensége, a Habsburgok ellen készült fölvonulni? És ez az a pont, ahol cserben hagy a Perjés-modell, illetve ahol Perjés nem vonja le modelljéből a következtetéseket. Ez a mulasztása egyébként igen logikus, mert modelljéből valószínűleg az derülne ki, hogy a szulejmáni béke elfogadása a mohácsi vereséggel szinte fölerő csapást zúdított volna az országra. Mert miféle béke képzelhető el két fenekedő és egymással nem bíró hadi szörnyeteg közé ékelten? Két birodalom közé, melyeknek létét a hadakozás határozza meg? És ettől függetlenül is, miféle volt a béke a török birodalom peremvidékein? Erre a kardinális kérdésre egyedül Salamon Ferenc próbált válaszolni, több mint száz évvel ezelőtt. Vizsgálatai és adatai szerint a török béke voltaképpen diplomáciai fondorlatokkal álcázott háború volt, helyi háborúk kirobantása és folytatása békeszólamok hángoztatása mellett. Megkönnyítette

a muzlim diplomácia dolgát, hogy már a Korán úgy írta körül a békeszerződést, hogy azt mindig csak az ellenfél szeghette meg. „Tudjuk — írja a török hódításról szóló könyvében Salamon — a békeszerződéseket megelőző hosszas alkudozásokból, hogy a töröknél sohasem hiányzott az ürügy a béke zavarására. Mindig azt bizonygatták, hogy a magyar rész az, mely nem tartotta meg szorosan a béke pontjait, s mely az ellenségeskedésben a kezdő fél volt.” S „az ellenségeskedés, vallásos törvényeinél fogva a töröknél jogot adott az ellenségnek nemcsak fegyveres katonái, hanem fegyvertelen népének összes vagyona, felesége és gyermekei szabadsága felett. A törvény mintegy parancsolja a rablást, égetést, a lakosok rabba téételét. A hadi állapot feljogosít mindenre, mond az iszlám törvény: szabadságot ad ölésre, vízbe fullasztásra, gyújtogatásra, rombolásra, fák kivagdolására, a vetések letarolására”. S „a hadi állapot átvitele békekötések idejére is” általános gyakorlat volt a török diplomáciában. A „béke” az ő szótárukban a következő nagy hadjáratot előkészítő rablásokat jelentette. A török pusztítás szörnységéről különben éppen Verjess vázol remek képet a Mohácstól Buda alá, majd innét a Duna—Tisza közén visszavonuló sereg útjának követésével, egykorú török források alapján, s a vázolt kép mindenben igazolja Salamon Ferenc megállapításait a törökök nem mohamedán lakossággal való bánásmódjáról. De akkor ugyan mit nyert volna Mohács nemzedéke a szulejmáni ajánlat elfogadásával? Az Erdélyi Fejedelemség példája nem egészen érvényes, először is mert Erdély kívül esett a Duna és a Habsburgok meghatározta fő hadi irányon, másrészt meg elég volt a töröknek az északnyugati fronton Magyarországgal küzdeni. Mégis joggal véli Perjés, hogy Brodarics érseknek — akit megható szépen rehabilitál Szekfű Gyula ízléstelen vádaskodásától — lehetett igaza: minden áron keresni kellett volna a békés megegyezés lehetőségét a törökkel. De Perjést nem holmi múlt századi „törökösség” vagy „kuruckodás” vezeti, ő jó történészként most is számszerű adatokban gondolkodik: Mohácsnál a 12—14 milliós török birodalommal még egy négymilliós Magyarország állott szemben, s a török kiűzése és Rákóczi szabadságharcának leverése után két milliót alig meghaladó népességnek kellett újra megkeresnie itt az élet lehetőségeit. S ez a mérhetetlen demográfiai katasztrófa talán elkerülhető lett volna, ha Mohács nemzedéke elfogadja a szulejmáni ajánlatot, talán. S ha a szulejmáni ajánlat egyáltalában nem is létezett? A kérdés ebben a formában ismét lényegtelen, a „szulejmáni szituáció”, a törökkel való — habár tán csak időleges — megbékélés keresésének lehetősége mindenképpen létezett, s reális döntésre kényszerítette az ország vezetőit. S éppen itt vétettek mérhetetlenül, függetlenül attól, hogy egyébként tisztességesek voltak vagy rablólovagok. „Vessük-e fel tehát a felelősség kérdését, és fordított előjellel ugyan, de folytassuk a vádaskodást Mohács nemzedékével szemben? Marasztaljuk el, mert nem fogadta el az ajánlatot? Ez éppoly történelmietlen lenne, mint az, amikor a mohácsi csatavesztés miatt ítelték el Mohács nemzedékét. Be kell látnunk, hogy a két nagyhatalom közé ékelt Magyarországnak el kellett buknia. ... Az adott földrajzi, katonapolitikai és stratégiai körülmények között a két nagyhatalom közé ékelt Magyarország sorsa nem lehetett más, mint a felosztás, ilyenformán nem tölthette be azt a szerepet, amit Szulejmán neki szánt.” De akkor miért fontos, mire jó a szulejmáni békeajánlat föltételezése, azon túl, hogy bizonyítja: „Szulejmán és a török vezető emberek valószínűleg felismerték, hogy Magyarország érve olyan problémákkal kerültek szembe, melyeket megoldani a birodalom minden gazdagsága, hatalma és katonai ereje mellett sem sikerülhet, s amelyek energiáik jó részét lekötik, holott azokat sokkal gyümölcsözőbben hasznosíthatnák a Földközi- és Fekete-tenger vidékén, valamint a Távol-Keleten”? Mit magyaráz meg egy eleve realizálhatatlan föltevés? A szétszórt tényeket mindenesetre nem ez rendezi, hanem Perjés gondos kvantitatív megfontolásokra épülő hadviselés-modellje. De tán nem is annyira az akkori történések magyarázatában jut szerephez a szulejmáni ajánlat föltételezése. Talán inkább Perjés állásfoglalása konkretizálódik benne történetírásunk „Mohács-komplexusával” szemben. Perjés *Mohácsa* ugyanis, mint a legtöbb valamirevaló történeti munka, több síkú mű, s a kor ismertetésén túl vissza-visszatérően és részletesen tárgyalja történetírásunk,

történeti gondolkozásunk viszonyulását Mohácshoz. Kivált a reformkori nemzedék — elsősorban Szalay László — és a trianoni nemzedék — elsősorban Szekfű Gyula — Mohács-képét bírálja élesen és találóan, mint a „Mohács-komplexus” legerősebb két komponensének forrását. Szalay Mohács-képe az árak hőiesen nekifeszülő, a behódolást nem ismerő „délceg magyar nép” reformkori illúziójára épült, Szekfű a népkarakterológia homályos fogalmaival kódosított szellemtörténeti konstrukcióval igazolta a magyar arisztokrácia Habsburgokat választó részét. Mindkét történetész, s velük úgyszólván egész történetírásunk mélyen hallgat azonban a békés megoldás lehetőségéről, úgyhogy ez a hallgatás egyik lényeges és árulkodó eleme a „Mohács-komplexusnak”. S a szulejmáni ajánlat úgylehet ebben a történetírói kontextusban találja meg igazi értelmét, mert „ma már valóban túl van történetírásunk azon, hogy a »délceg magyar nép« illúzióját élesgesse, de még igen messze van attól, hogy a kisemberek és a politikusok számára egyformán közérthetően kimondja: az államvezetés kötelessége válságos pillanatokban csak az lehet, hogy a nemzeti lét kontinuitását biztosítsa a legnagyobb kompromisszumok árán is, a jövő nemzedékekre bízva a kompromisszumok által előidézett elöntetlen helyzetből való kiút megkeresését. Mohács esetében csak egy tanulsággal szolgálhat a história: Szulejmán békét ajánlott, s ezt nem lett volna szabad visszautasítani.” De persze — éppen Perjés *Mohácsa* mutatja meg legszebben — nem lehetett vissza nem utasítani; „Szulejmán minden bölcsessége és a török birodalom minden ereje sem volt elég ahhoz, hogy úrrá lehessen egy tárgyi és egy pszichológiai tényezőn: a török hadsereg hatósugarát nem hosszabbíthatta meg, így nem adhatta meg az országnak azt a védelmet, amire a Habsburgokkal szemben szüksége lett volna, másrészt pedig nem győzhette le a magyarok lelkében mélyen gyökerező bizalmatlanságot és a törökgyűlöletet sem, ami pedig döntően hozzájárult ahhoz, hogy a török orientáció gondolatát a magyar uralkodóosztály elutasítsa. Ebben persze annak is része volt, hogy az ország nyugati részein élő birtokos nemességet sem János, sem Szulejmán nem védhette meg Ferdinánd támadásaival szemben, így annak Habsburgpártisága szükségszerű volt. Tehát nem lehetett másként, és mindennek így kellett történnie? Ismereteink, kutatásaink alapján csak ezt mondhatjuk: igen, mindennek így kellett történnie.” Azaz az egyetlen lehetséges kiút lehetetlen volt, akár a legnagyobb kompromisszum árán is. Mohács igazi tragédia: csak paradoxont enged meg, nem megoldást. S éppen ezért állandó újraértelmezésre kényszerít. Perjés *Mohácsának* szakszerűségén, felelősségtudatán s történetírói művészetén túl tán legnagyobb szépsége, hogy értelmezése „megegyezik a háború sújtotta ország népének szenvedéseit közvetlenül tapasztaló és átélő értelmiségiével. Így ír 1538-ban Farkas András prédikátor:

*Kik megmaradának ilyen nagy romlástól,
János királt királlá koronázzák:
Az királ meglátá, hogy ő nem birhatja
Pogán töröknek temérdek sokaságát:
Bölcsen cselekedék, frigyét vélek vete,
Hogy csak épölhetne az megnyomorodott ország.”*

Végtére talán ez lehet a „szulejmáni ajánlat” lényege, talán; s függetlenül attól, létezett-e csakugyan ilyen ajánlat vagy sem. Perjés *Mohácsa* mindenesetre a legtöbbet érte el, amit történeti mű egyáltalán elérhet: a nagy sorsforduló újraértelmezésével eloszlatta a köréje épült „komplexusokat”, egy hagyományosan homályos helyről kisöpörte a „történeti tudat zavarait”, s fényes, új, érthető, mindnyájunkhoz és napjainkhoz szóló modellet állított a régi Mohácsok helyébe. (*Magvető.*)

VEKERDI LÁSZLÓ